

med el-Meydânî, Zemahşerî ve Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî gibi birçok Arap müellifi "âmme" dedikleri halk edebiyatından söz etmişlerdir. Buna dair eserlerin başında, Bağdat çevresinde halk dilinde dolaşan hikâyeleri ihtiva eden *Hikâyetü Ebi'l-Kâsım el-Bağdâdî* adlı eser gelmektedir. Ebû'l-Mutahhar el-Ezdi tarafından kaleme alınan bu eserde hikâyelerin yanında birçok fıkra, nükte, müstehcen hikâye ve şiir de bulunmaktadır. Bu tür açık saçık halk hikâyelerinin bir kısmını yazarlarının adını vermeden 322 (934) yılında Ebû Bekir es-Sûlî *Kitâbü'l-Evrâk* adlı risâlesinde toplamıştır. Öte yandan Arap halk edebiyatında "ayyârûn", "şüttâr" ve "harâfiş" denilen külhanbeyi, dilenci, cimri, açık göz tipleri konu alan ve çingene halk şairleri tarafından nazmedilmiş olan halk destanları da vardır.

Arap halk destanları kahramanı belli olan *Sîretü 'Antere*, *Kışsatü Zennûbiyye*, *Sîretü Seyf b. Zâyezzen*, *Sîretü Ebî Zeyd el-Hilâlî*, *Sîretü'l-Emîre Zâtilhimme*, *Leylâ ve Mecnûn*, *Sîretü Nûriddîn Zengî*, *Sîretü Şelâhiddîn el-Eyyûbî* adlı destanlarla kahramanı belli olmayan aşk, binicilik, kabile ve millet uğrunda en güzel tipin ve en ideal karakterin tahakkuku için kendilerini feda eden kahramanların hayatını anlatan destanlardır. "Sîre" de denilen bu tür destanlar, kahramanın başlangıçtan gerçek şahsiyetini kazanıncaya kadar geçirdiği çeşitli safhaları, onunla ilgili mitolojik ve destanî yönleri şiir ve nesirle anlatır. Bu tür destanlar İslâm'dan önce de Arap halkı arasında bilinmekteydi. Mezhep ve tarikatlar yoluyla bu çeşit destanlara cehalet yüzünden birçok hurafe de karışmıştır. Arap destanlarındaki harikalar iki ana unsur, cin ve sihre dayanmaktadır. Ancak İslâmî destanlarda bu iki sembol dev, hayvan (kara ve beyaz yılan), geleceği bilmek (*Yûsuf ve Züleyhâ*), uçan halı (*Üştüretü Sindbâd*), sabır taşı (*Kışsatü Eyyûb*), at kılı (*Kışsatü Hızır*) ve anka kuşunun tüyü gibi motifler, hayırla şer arasındaki çetin mücadeleyi sembolize etmektedir. İslâm dininin etkisi altında bütün Arap halk edebiyatı türlerinde bu çetin mücadele her zaman hayrın şerre üstün gelmesiyle sonuçlanmaktadır. Ninnilerden başlayarak eski Arap halk edebiyatı türleriyle Batı ve Doğu halk edebiyatlarından birçok motif bugünkü Arap halk edebiyatına geçmiştir. Öte yandan bir miktar yabancı halk edebiyatı motifi Arap gelenek ve folklorundan bazı alıntılarla Araplaştırılmış ve halk

edebiyatına mal edilmiştir. Bunun en ilginç örneği, bütün ülkelerin çocuk halk edebiyatına ve özellikle Arap halk edebiyatına mal edilen "açıl susam açıl" adlı halk masallarıdır.

Arap halk edebiyatı ürünlerini derleme faaliyeti II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlamıştır. Irak'ta Ali el-Hâkânî ve Hamîd el-Alevcî, Lübnan'da Yûsuf el-Bustânî, Ürdün'de Hânî el-Amed, Mısır'da Muhammed Kindîl el-Bakî, Tunus'ta Osman el-Kaâk ve Sudan'da Muhammed el-Bahîr, Arap halk edebiyatı örneklerini toplamak için büyük çaba göstermişlerdir. Ancak Arap halk edebiyatı ürünlerini ciddi şekilde toplama faaliyeti, değerlendirilmesi ve kapsamlı bir biçimde ele alınması 1960'lardan sonra, ilk sayısı 1962 Eylülünde İbrâhim Dakûkî, Abdülhamîd el-Alevcî, Şâkir Sâbir Zâbit ve Lutfi el-Hûrî tarafından Bağdat'ta yayımlanan *et-Türâşû's-şâ'bi* dergisiyle başlamıştır. Bu dergi, özellikle Irak ve bütün Arap halk edebiyatı örneklerini toplama, yayma ve araştırma çabalarını o günden bugüne kadar büyük bir gayretle yürütmektedir. Günümüzde Vizâretü's-sekâfe ve'l-İlâm tarafından yayımlanan bu dergide yukarıdaki isimler dışında Hüseyin Nassâr, Nebîle İbrâhim, Seyf Merzûk eş-Şimlân, Muhammed el-Mübârek, Şeyh Celâl el-Haneffî, Jan Fiye ve Mustafa Cevâd Arap halk edebiyatıyla ilgili çeşitli yazılar yazmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Burşân ve'l-urcân* (nşr. M. Mürsî el-Havîlî), Beyrut 1407/1987, nâşirin önsözü, s. lâm - mîm; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Meynard), VIII, 88; Meydânî, *Mecma'u'l-emşâl* (Abdülhamîd), s. 247; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, IV, 232; İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 400; İbşîhî, *el-Müstetraf*, II, 237, 239; H. G. Farmer, *A History of Arabian Music*, London 1929, s. VIII, XI, XIII; Brockelmann, *GAL*, I, 42-46, 50-51, 128-129, 132; III, 92, 106-128, 143; a.mlf., "Arabistan (Edebiyat)", *İA*, I, 523-540; Zirikî, *el-A'lâm*, I, 208; W. Barthold, *Târîhu'l-hadâretü'l-İslâmiyye* (trc. Abdülvehhâb Azzâm), Kahire 1956, s. 104; G. E. von Grunbaum, *Dirâsât fi'l-edebî'l-'Arabî* (trc. İhsan Abbas v.dğr.), Beyrut 1959, s. 9, 39; İbrâhim ed-Dakûkî, *Fünûnû'l-edebî's-şâ'bi'l-Türkmânî*, Bağdat 1962, s. 49-96; a.mlf., "el-Çoryât", *el-Ma'ârif*, I/10, Beyrut 1962, s. 48-51; a.mlf., "el-Hikâyetü's-şâ'biyye et-Türkmâniyye", a.e., I/11 (1962), s. 37-40; Mahmûd Mustafa, *el-Edebü'l-'Arabî fi Mısır*, Kahire 1967, s. 124; M. Kindîl el-Bakî, *Vahdetü'l-emşâlî'l-âmîyye fi'l-bilâdî'l-'Arabîyye*, Kahire 1968, s. 18; A. V. Kruppe, *İlmü'l-Folklor* (trc. Muhammed el-Cevherî), Kahire 1975, s. 18, 31, 46; Ömer ed-Dekkâk, *Meşâdirü'l-türâşî'l-'Arabî*, Beyrut 1972, s. 312; I. Krachkovsky, *Dirâsât fi târîhi'l-edebî'l-'Arabî*, Moscow 1972, s. 138; Hânî el-Amed, *el-Emsâlû's-şâ'biyyetü'l-*

Ürdüniyye, Amman 1978, s. 478; M. Zekeriyâ Anânî, *el-Müveşşahâtü'l-Endelüsiyye*, Küveyt 1400/1980, s. 198-201, 208-209; Rızâ el-Kureysî, *el-Müveşşahâtü'l-'Irâkiyye*, Bağdat 1981, s. 8-9, 23-25, 30, 44-45, 51-55, 57-60; Hüseyin Nassâr, *eş-Şî'rû's-şâ'bi el-'Arabî*, Beyrut 1982, s. 4, 169-181; Abdullah Ahmed, *Le-mehât mine't-târîh ve'l-edebî'l-Yemenî*, San'a 1983, s. 271; Ali Abdülhâlîk Ali, *eş-Şî'rû'l-'Umânî*, Kahire 1984, s. 24; F. la Grinx, *Te'sîrâtü 'Arabîyye fi hikâyat İsbâniyye* (trc. Abdülâtîf Abdülhalîm), Kahire 1984, s. 6-7; Affî Abdurrahman, *Mu'cemû'l-emşâlî'l-'Arabîyyetü'l-kâdime*, Beyrut 1985, I, 340; Abdülfettâh M. Ahmed, *el-Menhecû'l-üstûrî fi te'sîrî's-şî'ri'l-Câhilî*, Beyrut 1987, s. 7-10; Yûsuf el-Bustânî, *Emsâlû's-Şark ve'l-Garb*, Kahire 1987, s. 3, 5, 186-212; Abdullah Necîb Muhammed, *Dirâsât fi'l-edebî's-Sevâhîlî*, Kahire 1987, s. 109-111; Sâmiye Atâullah, *el-Emsâlû's-şâ'biyyetü'l-Mısriyye*, Kahire 1987, s. 8-10; M. Tevfik Ebû Ali, *el-Emsâlû'l-'Arabîyye*, Beyrut 1988, s. 7-11; Kerem el-Bustânî, *en-Nisâ'ü'l-'Arabîyyât*, Beyrut 1988, s. 64-71; Nâsirüddin el-Esed, *el-Kıyân ve'l-gînâ' fi'l-'asrî'l-Câhilî*, Beyrut 1988, s. 10, 18, 124, 139-143; Leylâ Hasan Sa'deddin, *Kelile ve Dimne fi'l-edebî'l-'Arabî*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 31-47; Hüseyin el-Hâc Hasan, *Edebü'l-'Arab fi'l-'asrî'l-Câhilî*, Beyrut 1410/1990, s. 239-249; M. Mustafa Haddâre, *Dirâsât fi'l-edebî'l-'Arabîyyi'l-hadîs*, Beyrut 1990, s. 187; Hasan İsmâil Abdülganî, *Zâhîretü'l-gidye fi'l-edebî'l-'Arabî*, Kahire 1991, s. 5-6; Hamîd el-Matbaî, *Meusû'atü a'lâmi'l-'Irâk*, Bağdat 1995, I, 144; *et-Türâşû's-şâ'bi*, sy. 1-4, Bağdat 1962; "Troubadours", *EBR*, XXII, 263; Moh. Bencheneb, "Müveşşah", *İA*, VIII, 866-868; Nihad M. Çetin, "Ahbâr", *DİA*, I, 486-489; a.mlf., "Arap (Edebiyat)", a.e., III, 291-293.

İBRÂHİM DAKÜKİ

□ FARS EDEBİYATI. İran halk edebiyatının başlangıcını, tek devlet halinde yaşayan Hint ve İran halkının milâttan önce 1500'lerde birbirinden ayrılmasından sonraki yüzyıllara götürmek mümkündür. İran halkının bugünkü İran yaylasına göçü sırasında karşılaştığı olayların göçe katılanlar tarafından anlatılmasına başlanması İran halk edebiyatının doğuşuna yol açtı. Bir süre günümüz İran'ında coğrafi şartların birbirinden ayırmadığı bölgelerde ortak olarak gelişen bu edebiyat, birbirine uzak veya farklı olaylara mâruz kalan bölgelerde farklı edebiyatların doğuşuna sebep oldu. Bölgelerin tabii yapısı ve beşerî olaylar zamanla insanların hayal gücünü etkiledi ve göçün hâtıraları dilden dile aktarılırken değiştirilmek ve eklemeler yapılmak suretiyle asıllarından uzaklaşarak yeni bir biçim kazandı. Muhtemelen başlangıçta siyasî, sosyal ve psikolojik bir gerçeği dile getiren olaylar zamanla masal şekline büründü. İran halk edebiyatının ilk örnekleri destanî dönem denilen bu dön-

min ürünlerine dayanmaktadır. Bu edebiyatta evvelâ yaratılışla ilgili efsaneler doğmaya başladı. Önce ilk insan, Cern-şid, Garşasp, Rüstem, Pişdâdiyân ve Keyânîler'le ilgili masal ve destanlar, daha sonra İran şahlarıyla ilgili efsaneler oluştu. Ağızdan ağıza, nesilden nesile sözlü olarak aktarılan bu efsaneler Sâsânîler döneminde *Hudâyname* adlı bir eserde toplandı. İlk halk edebiyatı ürünlerini ihtiva eden bu eseri, İslâmî dönemde Firdevsî'nin yine İran mitolojisi, halk inançları, halk masalları, destanlar ve destanî halk hikâyelerinden faydalanarak yazdığı, İslâm öncesiyle İslâmî dönem arasında bir geçiş niteliği taşıyan ünlü *Şâhnâme*'si takip etti. Sâsânîler devrinden oldukça zengin malzemeyi içine alan bu dönemden *Câmâsbnâme*, *Artâk Virâznâme*, *Kârname-i Erdeşîr-i Bâbekân*, *Âyât-kâr-ı Zerîrân* gibi eserler günümüze kadar gelmiştir. Aynı dönemde nesir halinde de kahramanlık hikâyeleri veya İslâm öncesi konularını ihtiva eden halk hikâyeleri teşekkül etmiş, bunların çoğu daha sonra halk kitaplarına da girmiştir.

Birçok İran halk hikâyesi, İran'a bağlı bulunan Arap kökenli Lahmîler döneminde Arapça'ya geçti. İran halk edebiyatının İslâm'dan sonra da Arap halk edebiyatı üzerinde etkisi oldu. Nitekim Dîneverî, İbn Kuteybe, Taberî, Mes'ûdî, Seâlibî ve Bîrûnî'nin eserlerinde İran halk edebiyatıyla ilgili malzeme vardır. Sâsânîler döneminde İran halk edebiyatı ürünleri arasına Pseudo- Callisthenes'in *İskender-nâme*'sinin Pehlevî versiyonu da girdi.

İran halk edebiyatında sadece kaba güce dayanan kahramanlıklar değil Ferhad ve Şîrin gibi aşk kahramanları da ele alınmıştır. Sâsânîler'in son dönemlerinde bu konular çok rağbette idi. Bu arada İran halk edebiyatına bütün İslâm ülkeleri tarafından benimsenen "Tâhir ile Zühre", "Behram ve Gülendâm", "Yûsuf ve Züleyha" gibi konular da girmiştir. İslâm dini kabul edildikten sonra "Semek u Ayyâr", "Hamzanâme", "Hâverannâme", "Sindbadnâme" gibi dinî konuları ihtiva eden eserlerin de halk edebiyatı ürünleri arasında yer aldığı görülmektedir.

İslâm öncesinde destanlar hükümdarların etrafında oluşurken daha sonraki yüzyıllarda zulüm gören halkın hakkını aramak üzere veya doğrudan doğruya dağlara çıkan yiğitler yahut eşkıyalar için de destanlar söylendi. Böylece Ahmed Han, Avaz Han ve Çambül (Çambii) gibi kişilerin adları etrafında şekillenen des-

tanlar ortaya çıktı. Ayrıca Mukanna', Ali Şîr Nevâî ve Nâsır-ı Hüsrev gibi ünlü kişiler için de destanlar vücuda getirildi.

İran halk edebiyatı masallar bakımından da çok zengindir. Bu masalların konularının bir kısmı diğer İslâm ülkeleri halk edebiyatlarına da geçmiştir. Ancak bu hususta henüz ciddi bir inceleme yapılmadığı için bu ülkelere geçen hikâyeler ve bunların nisbeti belli değildir. İran masallarında bir yandan devler, periler, ejderhalar ve büyücüler yer alırken bir yandan da çok defa hırsız ve kabadayılarla ilgili günlük olayların ayrıntıları ile anlatıldığı görülür. Bu tür insanlar başarılı oldukları takdirde servetle veya bir kadınlâ ödüllendirilir.

Masallar genellikle "sernakkal" adı verilen bir kişi tarafından basit halk diliyle, dinleyicilere çekici gelmesi için de çeşitli jest ve mimiklerle anlatılır. Sade ve süsüz olan bu masalların çoğu aşk, savaş ve tabii felâketleri konu alır. Kahramanlarının hemen tamamı idealize edilmiş faziletli ve yakışıklı insanlarla sonunda cezalandırılan kötü kişilerdir. Kadınlar olağan üstü güzel bir şekilde canlandırılmıştır.

Masalların konusunu eski halk rivayetleri, güneş, ay ve bunların tutulması, çeşitli hayvan türleri (maymun, yaban domuzu, köpek, katır) oluşturur; onların gelişmesi ve nitelikleri, konuşmaları ve bunları anlayan Süleyman peygamber gibi kişilerden de söz edilir. Ayrıca şehirlerin kuruluş ve yıkılışları, kaleler, köprüler, kuyu ve çeşme, burç, kule, su bendi ve kervansaraylarla ilgili hikâyeler de önemli yer tutmaktadır.

İran'ın kendine özgü masal koleksiyonları yanında *Kelile ve Dimne* gibi Hint, binbir gece masalları gibi Arap kökenli sayılanlar da vardır. Bunlardan özellikle ikincisi, aslında erken çağlarda İran halk edebiyatından alınıp şekil değiştirdikten sonra tekrar İran'a dönen *Hezâr Efsâne*'den başkası değildir. *Sindbadnâme* ve *Hâtim-i Ta'î* de yabancı kaynaklardan tercüme yoluyla İran halk edebiyatına kazandırılmış hikâyelerdir. Halk edebiyatı içinde şehzadelerle ilgili eğitici ve öğretici nitelikler taşıyan bir tür daha vardır ki bu türün içine Sâsânîler döneminden kalma enderz veya pendnâmelerle, kâbûsnâme ve siyasetnâmeler girer.

Siyasî ve içtimai şartlar İran'da halk hicvinin gelişmesine de yol açmıştır. Nasreddin Hoca, Molla Müşfikî, Şeyh Behlûl-i Dâna ve Cuhâ gibi şahsiyetlerle ilgili hi-

kâyelerde yönetimi elinde bulunduranlar hicvedilir.

Halk edebiyatı klasik ve modern İran edebiyatında etkilemiş, çeşitli yazarlar hikâyelerinin konularında olduğu gibi dil ve üslûp bakımından da halk edebiyatından faydalanmışlardır. Safevîler döneminde klasik edebiyatın dinî halk edebiyatı ve halk geleneğiyle ilişkileri arttı. Şiilik ve Sünnilik mücadelesinde Şiilik üstünlük sağlayınca dinî yüksek zümre edebiyatı da gelişti. Dinî halk edebiyatı Hz. Ali ve Ehl-i beyt sevgisi etrafında güç kazandı. Hz. Ali'nin savaşları ve çocuklarının başına gelenler etrafında yeni destanlar oluştu ve bunlar halk dramının ilk safhasını teşkil etti. Bu arada birçok halk mersiyesi ve tâziyenâme yazıldı. İslâmiyet'in ilk dönemindeki dinî olaylar ve şahsiyetlerle ilgili hikâyeler temsiller haline getirildi.

İran hikâye ve masal türlerinin yanında bir de "terâne" adı verilen ve Türk halk şiirindeki mânileri andıran dört mısralık anonim halk şarkıları vardır. Rubâîler gibi iki beyitten oluştukları için bunlara "dübeytî" adı da verilir. Özellikle köylerde ve kırsal alanda yaşayan aşiret, kabile veya diğer toplulukların hâfizalarında nesilden nesile varlıklarını sürdüren ve sevilen bu terânelerin derlenmesine başlanmıştır. Türk halk türkülerinde olduğu gibi kafiye düzeni "aaba" ve "aaab" şeklinde olan bu tür çok defa lirik duyguları yansıtır.

İran halk edebiyatı çerçevesi içinde "Kerem ile Aslı" ve "Köroğlu" gibi Türkler, İranlılar ve hatta Araplar arasında ortaklaşa gelişen ve hangisinin ürünü olduğu kesin olarak belli olmayan konular da vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sâdik-ı Hidâyet, *Ovsâne: Efsâne*, Tahran 1310 hş.; a.mlf., *Nîrengistân*, Tahran 1342 hş.; Hüseyin Kühi-yi Kirmânî, *Fehleviyyât*, Tahran 1310 hş.; Ali Nihad Tarlan, *Zerdüş'tün Gataları*, İstanbul 1935; a.mlf., "İran Halk Edebiyatı", *Ülkü*, sy. 43, Ankara 1936, s. 3-10; T. Nöldeke, *Hamâse-i Millî-yi İrân* (trc. Büzürg-i Alevî), Tahran [1327 hş.]; İhsân Yârşâtur, *Dâstân-hâ-yi İrân-ı Bâstân*, Tahran 1330 hş.; Fazlullâh-ı Mühtedî Subhî, *Efsânehâ-yi Kohen*, Tahran 1335-36, I-II; Rypka, *HIL*, s. 608-709; P. Levy, *An Introduction to Persian Literature*, London 1969, s. 44-50; J. W. L. Hanaway, "Popular Literature in Iran", *Iran Continuity and Variety*, New York 1971, s. 70-73; P. Nilofari, *Persian Folk-Songs*, Tahran 1971; *Hezâr Terâne-i Rustâ'î ez Terânehâ-yi Rustâ'î ve Maḥallî-yi İrân* (der. Ali Asgar-ı Abdullâhî), Tahran 1363 hş.; Zebîhullah Safâ, *Hamâse Serâyî der İrân*, Tahran 1363; E. Berthels, "İran (Yeni İran Edebiyatı)", *İA*, V/2, s. 1041-1053.

